

бити сахрањен, или ће га запасти тек оно у Борчи, звано Збег, за „сиромаше и побјегаре”.

Да, „остало је ништа, ако говоримо о илузијама”. Али остаје оно што ће песника, у најлепшем смислу, надживети – три вољене кћери, чија родна места, Мостар, Загреб и Београд, чине мапу и хронику његовог животног пута, на чијем трагу остаје и поменутих стотину књига, чији срамотни изгон из хрватских књижара и књижница не може бити коначан.

Вечити дечак, „луда глава свих наших књижевности”, Горан Бабић и без негдашњих илузија, и с неугасивим сећањима на толика страдања невиних, и најбољих, није ни данас безвољни меланхолик, а поготово не дефетиста. Биће да му је туђ и „мушки плач” који Исидора приписује Његошевом и Ракићевом животном и стваралачком ставу и случају. Уз два бодра исказа, један Вука Караџића а други Дубравке Угрешић, који стоје као мото *Видном ђољу*, могао би се дописати и животни резиме Пабла Неруде: „Признајем да сам живео!”

Славко ГОРДИЋ

ДУШКО РАДОВИЋ О ДУШКУ РАДОВИЋУ

Свој година Душка Радовића, приредила Зорица Хаџић, Mascom EC d.o.o, Београд 2022

Добро је што Зорица Хаџић у књигу *Свој година Душка Радовића* није уврстила ни једно једино Радовићево писмо, а још је боље што није користила помоћ Матије Бећковића... Осећам да би управо тако, приказ ове књиге, почео Иларион Руварац. Наравно, успут би почастио и све поменуте личности, а и мене који ово пишем... Неко би био шмокљан, неко Бугарин, неко... А потом би Иларион наставио причу о томе како је таква писма, као Радовић, једино могао написати сликар Урош Предић... Написао би да је због тога што преде по хартији и понео презиме Предић... А за Матију Бећковића би рекао да је надмашио себе и можда би га позвао на освешћење (или освештење) манастира Гргетег и опростио му што клања и абдес узима, једном речју што се потурчио... Јер, знао је духовити и незгодни архимандрит манастира Гргетег да окрене свет наглавачке и да оно што јако није, стави као да јесте, и да све то тек онда враћа у нормалу... Заслужио је да се нађе на почетку. А нећемо га заборавити ни на крају.

Али уместо освештења манастира Гргетег, освештајмо ову књигу Душка Радовића о Душку Радовићу. Зорица Хаџић је помогла првом да боље осветли другог.

Када смо већ код Илариона Руварца, проговоримо о једној књизи коју није дочекао на српском језику. (Ово је, између осталог, и књига о чекању. За Душана Радовића је речено да је најдуховитији – али да на то мора дуго да се чека. Објаснићу касније и због чега мора да се чека.) Књигу која му је била надамак руке, Иларион није дочекао.¹ А ту књигу је Душан Радовић имао у рукама. И ако бих морао да опишем нашег данашњег јунака у неколико редака, у једном пасусу, онда бих посегнуо за том књигом. Не могу вам све одједном открити. Рећи ће на једном месту Душко Радовић шта је научио од родитеља. (Јесте наш јунак употребио множину, али, да се не лажемо, мислио је само на једног родитеља: на оца. Ово ћемо оставити без објашњења.) „Стидим се свега што су ме још родитељи научили да није лепо. Да лажем, крадем, будем себичан, живим на туђ рачун, да зависим од других, да ми други буду криви.² Стара, добра школа”. (Коментаришем ово у загради: учили су га да не буде себичан – а био је несебичан преко мере. Остала су нам сведочанства о томе...)

Исто то нам прича и јунак књиге чији наслов још увек нисмо открили. Прича о свом тешком животу и о несрећама које су га пратиле, али истовремено нам говори како је, и поред свих невоља, живео часно и поштено. Уосталом, због тога нам и прича свој живот. Путовала је та књига дуго до српских читалаца: кренула је из Русије, па преко Мађарске и Немачке, да би до нас стигла 1961. године... Једна од највећих српских књига, морала је бити превођена на српски језик. Реч је о мемоарима Симеона Пишчевића. Одушевила је та књига Душана Радовића; радовао би јој се и Иларион Руварац да ју је дочекао.³ Подсећам на везаност Симеона Пишчевића за оца. Ми сваког тренутка знамо где му се отац налази. (За жену и децу, то не бисмо са сигурношћу могли тврдити.) И за Радовића је отац био мера свих ствари. Као и отац, тако је и Душко Радовић био против сваког фушераја. Показао нам је то, наш јунак, на лепом примеру – рушила су се сва дрва, спремљена за огрев, једним потезом, уколико нису била добро поређана. Али ту се крије и одговор због чега се дуго чекало на духовитост Душка Радовића. Не жури, јер се и ту плаши фушераја. Узгред, ово је књига о свету који припада мушкарцима. (То мало жена што се појавило у овој књизи, углавном је негативно приказано. Преко Мире Алечковић, Мире Траиловић – освета коју је смислио

¹ Иларион Руварац ту књигу чека само у мојој глави. Јер пред очима ми је гроб Мите Костића, који је, као и Руварчев, на гробљу манастира Гргетег... Заборавио сам ту ко је када живео... А Мита Костић је у корену те књиге, коју је Радовић волео!

² Млади колега, новопечени отац, духовито коментарише то што му је ташта у кући: „Одлично што је ту, онда је она за све крива”. Радовић би од ове реченице направио медаљон за *Београде, добро јућиро!*

³ Волео је Радовић књиге у којима има „маште, поезије и хумора”, али, у овом случају, воли књигу у којој нема ни маште ни хумора!

Мири Траиловић остала је у причи⁴, а писмо које је наменио Вери Бјело-грић, није послато.)

Али да најпре објаснимо нешто што личи на грешку, но, када се човек удуби, види да је у питању тактика... Но, морали бисмо ићи уназад, до једног другог Душана. Када би се све српске поделе (које је пописао Душан Ковачевић) мало скупиле, сабиле, зиповале (што би рекли клинци), стала би међу њих и подела на звездаше и партизановце. (Узгред, све српске поделе су такве, да је свака најважнија!)

Матији Бећковићу, очито је, важна она подела на навијаче Звезде и Партизана. У читању Матије Бећковића, главног јунака из сенке, испада да је Душко Радовић навијао за Звезду, дуго и одано, а тек мало и никако за Партизан. Не може бити да Матија Бећковић не зна шта пише и да не проверава оно о чему пише. Једноставно, хтео је срачунато и са најбољим и најплеменитијим намерама, да украде навијачима Партизана највреднијег и најпоштенијег навијача. Како је покушао да изведе ту крађу Матија Бећковић? Па, преко једне велике спортске личности. Пазите, поштујемо велике спортисте, али морамо од спортиста одвојити спортске личности. Ако бисмо данас, на пример, издвојили највећу спортску личност у Србији, онда би то био бивши селектор ватерполиста Србије, Дејан Савић – између осталог, и због реченице о томе како васпитавају младе ватерполисте. (Узгред, сва моја веза са ватерполом је у томе што познајем човека, који је убедио ташту како се један ватерполиста удавио током утакмице, јер није знао да плива.)

Дакле, ја не знам ко је наш најбољи фудбалер, али знам ко је највећа спортска личност међу фудбалерима. Зна то и Матија Бећковић. То је, нема никакве сумње – Рајко Митић! (Ко је у свету – сем Рајка Митића – икада загрилио фудбалера, који га је упорно фаулирао? Ко је још, као капитен, истерао из екипе најбољег друга када се овај није залагао? Ко је извео тим са терена када је публика била примитивна и када није заслуживала да гледа утакмицу?)

И шта ради Матија Бећковић? Како краде најбољег навијача Партизана? Па лепо, преко Рајка Митића. Каже Бећковић да је Душко Радовић навијао за Звезду док је Рајко Митић био жив – а тек после је почео да навија за Партизан. А зна добро Матија Бећковић да је Рајко Митић надживео Душка Радовића за готово четврт века. Али покушао је, што би рекли средњошколци. Јер ако је Партизан у предности над Звездом, онда је то због тог једног навијача. Тај навијач је умео лепо да замоли играче Партизана да сутра победе, али ако не могу сутра, онда нека победе када буду могли...

Ко би да украде таквог навијача – заслужује поштовање. (Ако крадете, једино вам је дозвољено да украдете Душка Радовића.)

⁴ Прећутаћу ту освету, јер се плашим да би је неко, на некој својој Мири Траиловић, злоупотребио!

Али нисам описао ову књигу (онако како се књиге описују). Нисам приближио Садржај ове књиге. Овде и нема тог старинског Садржаја – у смислу, где се шта налази. Књига почиње предговором Матије Бећковића – али су Бећковићева сећања и коментари „разбацани” по књизи до самог краја. Можда је лепше рећи – књига је прошарана и Бећковићевим, али и неким другим сећањима, као и избором из Радовићевог дела. А гро књиге чини Радовићева преписка. Једном речју, пред нама је књига у настајању и књига какву би, каже то и Бећковић, Радовић волео.

Чини ми се да је у тим лепим сећањима на Радовића, и Бећковић несобичан попут Радовића, и да је у том дружењу и заједничком давању и писању, понекад тешко разликовати шта је чије.

Наиме, сада сам већ на клизавом терену нагађања, али чини ми се да је Бећковић неке своје реченице приписао Радовићу. Реч је о 1968. години и о студентском покрету. („Рекорд по броју убијених ђака у Србији, држе Немци. Ко жели да тај рекорд сруши, нека крене на вас. Вас је овде више”, рекао је, наводно, Радовић.) Мени то поређење и успостављање историјског контекста више личи на Бећковића. Радовићеве теме су више везане за свакодневицу, за обично, мада се ту, до краја, не слажем ни сам са собом, као да сам архимандрит манастира Гргетег.⁵ Наравно, можда сам се и оклизнуо на опасном терену нагађања.

Но, вратимо се, још мало, са терена нагађања на спортски терен. Поменућемо овде још једног фудбалера. Занимљива је судбина тог фудбалера, који је везан за суботичке дане Душка Радовића. Овде је објављен само Радовићев телеграм поводом смрти Илије Воргучина. А занимљива је прича о првим војничким данима поменутог фудбалера. Наиме, тек што је стигао у Титову гарду на Брионима, по њега су, без речи – у оним несигурним временима – дошли и стрпали га у моторни чамац. Било је то најдуже путовање једног војника. (Најприродније би било да је искочио из чамца, препливао Јадран и побегао у Италију. Немам другу идеју.) А возили су га у две-три најлепше године живота. Тиму Морнара из Сплита недостајао је центарфор. (Воргучин је био први стрелац тог ранга такмичења у којем се Морнар такмичио, а Сплит је имао све што је младом човеку потребно.⁶)

Искористили смо младог војника као прелаз са фудбала на војску. Но, пре него што одемо у војску (као прави мушкарци), ова прича о путовању једног војника, леп је увод и у причу о путовању једног динара.

⁵ Мада је Бећковићева духовита опаска о независним писцима носила у себи и траг Душка Радовића. Наиме, у време док је Бећковић био председник Удружења књижевника Србије, основано је удружење независних писаца и сви су, поводом тог новог удружења, са нестрпљењем очекивали изјаву Матије Бећковића. А Бећковић је, попут Душана Радовића, то духовито решио. Забрањивати писцима да се удружују, било би као забрањивати брак из љубави – тако нешто је рекао. Једном речју, у Матији Бећковићу је, на трен, оживео Душко Радовић. Али ко ће све то разврстати и разместити...

⁶ Пише ми друг (из Немачке), како је лепо у Немачкој и како тамо има све: само нема новаца и девојака! (А имао је тада двадесет година!)

Када би га ћерке Матије Бећковића сањале, Душан Радовић би им слао, редовном поштом, по динар. (Залепио би га селотејпом на дописницу!) Нити су оне икад лагале, нити је неко некад узео тај динар. Сетио сам се како су се продавале карте у новосадским аутобусима. Ако уђете на предња врата, шаљете новац преко других путника кондуктеру. Он вам на исти начин враћа карту, али и кусур, уколико сте послали крупнију новчаницу. Само сам једном видео да је неко крупнију новчаницу стрпао у свој џеп. То је можда био тренутак када се свет покварио. Смешно је и наивно, али када читате Душка Радовића, стално имате потребу да тражите тренутак када се свет покварио. Јер ако ухватите тај тренутак, чини вам се, доћи ће Душко Радовић и поправиће то што смо покварили. (Тешко је писати стармало о Радовићу – морате се прилагодити теми.)

Мада, када би данас видео трибине стадиона и ново занимање („вођа навијача”), предао би се и један Душко Радовић. Ипак је кључна ствар наших дана – „производња” болесника... Ако не знате о чему говорим, погледајте рекламе за све облике коцкања... Заправо, ако уозбиљимо ствар, ово није време за Душка Радовића. Привид слободе говора толико је све обесмислио, да изговорена реч нема никакву тежину... (Тежа је сенка шарана, који је отпао са удице, ако је веровати пецарошима.) Прича о Душку Радовићу је, ипак, прича о једном другом времену.

Напуштамо спортске терене, али и трибине, и одлазимо, коначно, у војску...

Овде је много писама сину у војску. Необично много. (Као да је неко кривац, па се правда.) Јесу та писма брижна, потресна, духовита – често и антологијска. Али ја морам да кажем, да сам у овој преписци на страни мајке. („Не причај то ником, али мајка ти није велики родољуб. Откако је тебе родила, све је издала. Сад, поготову, њена морално-политичка подобност је бедна.”) И даље: „Да си је показао, могли су те због ње ослободити војске”.

Долазимо и до онога због чега Душан Радовић мисли да је добро што му је син у војсци. И то нам показује преко маме војника. „Нажалост, ти ћеш у животу мање моћи да се ослониш на њено мишљење о теби, а много више на самог себе и због тога је добро што си из успављујућег домаћег комфора стигао ту, да провериш шта све можеш, и да издржиш и урадиш”. У позадини је васпитна улога војске, коју Радовић поштује...

А мени се чини, из перспективе човека који је у два наврата био у војсци – у различитим годинама – да баш на том васпитном моменту пада ЈНА – тек да се зна на коју војску конкретно мислим. Све је то било једно велико губљење времена. (Нисам генерал који се прави паметан после битке, већ неко ко је то видео и пре него што је икаква битка била на видуку!)

Писати о војсци значи писати и о првомајским парадама. Једном годишње се показивала и величала снага ЈНА. Душко Радовић је управо на тој паради обрнуо ствари. Вратио је изгубљени поредак ствари. (Ту се крила велика једноставност нашег јунака.) Уместо транспарена-

та на којима је писало: „Живео друг Тито”, „Живела КПЈ”, „Живела ЈНА”, Радовић је са децом носио транспаренте на којима је писало: „Живеле маме”, „Живеле тате”, „Живело млеко”. (Може ли субверзивније?) Довољно је подсетити да је управо Радовић написао да се највредније ствари у животу добијају бесплатно...

Немојте ме криво схватити. Не жалим за првомајским парадама, али које су нам још параде данас остале? Какве би транспаренте носио Душко Радовић – не смем ни да поменем децу – на паради поноса? (Тражио би да Ромео остави Јулија?) Или сам већ написао да ово време није Радовићево време?

Читање Душка Радовића је опасно по свакодневни живот. Можете закаснити на воз – тамо где има возова; може вам се угасити ватра (ако сте је упалили); може живот проћи поред вас (ако сте почели да га живите)... Читање Душка Радовића је као брање трешања. Али то морам објаснити.

Приређивао сам почетком 21. века Радовића за штампу. (Тада се то другачије радило него данас.) Направио сам избор, потом сам фотокопирао странице из Радовићевог дела, а онда сам резао изабране песме (нисам смео да читам док их режем) и лепио сам их селотејпом на папир формата А4 (нисам смео да их читам док их лепим)... „Словослагачу” је требало дати уредан рукопис.

Нико ми није бранио да га читам док режем и лепим. Бранило ми је моје искуство. Наиме, много пута сам брао трешње. Ако их не једете док их берете – брање иде некако. Чим кренете да бирате која је најслађа – брање једва напредује. Тако је било и са лепљењем и резањем Радовићевих песама – ако се преварите и прочитате први стих, морате читати песму до краја. Јер на крају вас чека изненађење. То је Радовић. (А ја сам потрошио пола странице текста да бих само наговестио ту сугестивност Душка Радовића.)

Било би занимљиво читати паралелно Марка Марулића (1450–1524) и Душка Радовића. Мogle би се испратити заједничке теме. Јасно је било Марку Марулићу да више делују примери из живота него упутства, савети и прописи... Да ли би оно што је Радовић писао о људској сујети, на пример, пристајало и једном писцу који је у Европи постао познат својим делима религиозно-моралистичког садржаја... Пише Радовић сину у војску: „Ти као да већ знаш да уколико не дајемо себи сувише велики значај и све наше тешкоће морају изгледати мање”. (Поклањам ову тезу о паралелном читању новим и младим тумачима Радовићевог дела.)

Мада ова реченица о придавању великог значаја самом себи, показала нам је то ова књига, много више пристаје једном другом писцу...

Интересантно је, и не би било паметно олако прећи преко тога, то што је Иво Андрић имао разумевања за стваралаштво Душка Радовића.

Истичем то да је имао разумевања, јер је Андрић потпуно другачије гледао на простор детињства. Наиме, детињство у Андрићевом виђењу није простор безбрижне игре, смеха, породичног склада, разумевања,

топлине, брижне родитељске пажње већ је то простор патње, муке, страха, неправде, несреће, насиља... Сакрио је Андрић једну сурову реченицу у заграду, као да је крије од самог себе: „Целог века се после лечимо од тог детињства”.

(И ову тему поклањам јачима и спремнијима.)

Ја бих се више задржао на једној другој личности: на Густаву Крклецу. Узгред, много је духовитих људи у овој књизи. Почевши од Бранка Топића, који каже за Крклеца да би био духовит и на свом спроводу али, додаје Топић – боље је да буде духовит на свом, него на мом спроводу, па преко Милована Данојлића – не мораш ми одговорити на ово писмо, одговори ми на оно прошло... Има ту и непознатих људи, а једнако духовитих...

Али вратимо се Крклецу. Овде је прештампано весело надмудривање између Крклеца и Радовића. Будио је Крклец Радовића, а Радовић је, попут снајдерке која шије по наруџбини, весело отпевавао... Никада ми неће бити јасно, како неке (читај: Драгану М. Јеремићу) може пасти на памет да прекине тај читалачки празник... Изгледало им је све то као нека полемика? А од полемика се бежало.

Радовић од полемика није бежао. Али је у полемике улазио голорук – то јест, није користио своје главно оружје: хумор. Довољно је видети како је, у једном другом времену, полемисао Иларион Руварац. (Ту је варничило од хумора.) Радовић је своје полемике почињао из стања, које није знало за хумор. Хладно је и сурово писмо, које је могло бити послато и као телеграм НИИ-у: „Молим вас да наставите са необјављивањем моје рубрике школовање школе. Најпре зато што искрено мислим да није добра, а затим и због тога што сматрам да сте ви још гори”.

Није лако било бити Душко Радовић: чекали су на њега и глумци и редитељи и Душан Петричић. Чекао је на њега и Београд.

Али тешко је бити лаф, као књижевни критичар, пред овом књигом. Јер лаф најпре разликује важно од неважног, а овде ми све изгледа важно...

Показао сам како би Иларион Руварац почео овај приказ, али не знам како би га завршио. А ја ћу га завршити лако – јер сам обећао да ћу на крају текста још једном поменути Илариона Руварца. А то помињање је сада стигло на ред.⁷

Миливој НЕНИН

⁷ И ђаво ми не да мира. Морам да скренем пажњу на Радовићеву „творевину” која се чита двоструко. Када је разгледница склопљена, онда се ту чита само оно: „Не сери у најлепшем сну”, а када се разгледница отвори, расклопи, онда ту пише: „Нека се серија твојих летњих авантура заврши у најлепшем сну”.